

Mezei Zsuzsanna

Rendszerváltás a Vajdaságban 1944–1945-ben, a Vajdasági Levéltár fondjainak tükrében⁸⁸

Bevezető

Az 1944–1945-ös rendszerváltás témájára a Vajdasági Levéltár nyolc fondját választották ki a levéltár dolgozói. Az ezekben levő dokumentumok segítenek hitelesebb képet festeni az akkori vészterhes időkről. A fondok bemutatásakor a fond-dossziét vettem alapul, mert belőlük nemcsak a fond keletkezéséről, de szerkezeti felépítéséről is a legszélesebb körű információkhoz juthattam. Miután a fond anyagának szerkezeti felépítését áttanulmányoztam, a fond iratanyagával ismerkedtem, és néhány reprezentatív iratot kiválasztottam, ezekről analitikus leírást készítettem.⁸⁹ A válogatás alkalmával azokat az iratokat részesítettem előnyben, amelyek a délvidéki magyarság meghurcoltatásáról, történelmének egyik leggyászosabb időszakáról tanúskodnak. Bemutatok néhány olyan iratot is, amelyeket fontosnak tartottam a hatalomváltás ecsetelésére. Figyelmem

⁸⁸ Már folyamatban van az adatbázis elkészítése, ami, ha elkészül, a kutatók rendelkezésére áll.

⁸⁹ Az analitikus leírás az ügyirat rövid tartalmi kivonata a legfőbb adatokkal.

nem terjedhetett ki mindenre – nem is ez volt a célom –, hanem az, hogy felkeltsem a kutatók figyelmét a Vajdasági Levéltár e fondjainak⁹⁰ kutatására, feltárására.

F. 169 Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság – Újvidék (1943-1945), 1944-1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, analitikus leltár, személynévmutató, tárgymutató, helynévmutató.

A fondot 23 doboz és 4 könyv képezi, összesen 3,16 ifm.

A fond egy kisebb része, kb. 150 ügyirat, a Vajdasági Múzeumban van. (Az M jelölés erre utal az analitikus leírások mellett.)

1944. március 10-én alakult meg a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság. Mivel ebben az időben Vajdaság területén még dúlt a háború, csak illegálisan folytathatta tevékenységét. 1944 októberében, amikor Vajdaság legnagyobb része már felszabadult, a Főbizottság székhelye Újvidék lett. Október végén, amikor bevezették a katonai közigazgatást, a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatalma látszólagossá vált, és tulajdonképpen csak Szerémségre korlátozódott. 1945. február 15-e után, amikor megszűnt a katonai közigazgatás, tevékenységét újból kiterjesztette egész Vajdaság területére, szeptember elsejéig, amikor megalakult Vajdaság Autonóm Tartomány Képviselőháza és annak testületei, s azok vették át a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság hatáskörét.

⁹⁰ Minden fond anyaga szerb nyelvű, az iratokból vett idézet a szerző (M. Z.) fordítása.

A **fond anyagát** könyvek és iratok képezik. A könyvek: a bizalmas iratok iktatókönyve 1945-ből és 1946-ból, és egy iktatókönyv 1945-ből.

Az iratok csoportosítása: az elnökség levelezésének anyaga, a pénzügyi részleg iratai. Külön csoportot képeznek a pénztérkép visszavonásával foglalkozó iratok.

Valamennyi iratról analitikus leltár készült, összesen 2657 darab, melyet könyvben is megjelentettek személynév-, tárgy- és helynévmutató melléklettel.

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottságon belül különböző ügyosztályok működtek, mint végrehajtó szervek. Volt belügyi, pénzügyi, tanügyi, mezőgazdasági és erdészeti, ipari-kereskedelmi és kisipari, szociális- és népegészségügygel, építészeti-műszaki kérdésekkel foglalkozó ügyosztály. Később alakult meg a bíraskodási ügyosztály.

Az iratokat tartalmuk szerint rendeletek, utasítások, körlevelek, jelentések, tájékoztatások, szabályzatok, előírások, felszólítások stb.

Ezek közül néhány.⁹¹

1944. augusztus 20., Újvidék

M. 557

Az országos háborús bűnöket kivizsgáló bizottság továbbítja a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének az úrlapok kitöltésére vonatkozó utasításokat. Az utasítás megmagyarázza a nép ellen elkövetett bűntett, hazaárulás, kémkedés, a megszállók erkölcsi támogatása kifejezéseket. (2 lap)

⁹¹ Az 1944-ben keletkezett iratok legnagyobb része a Vajdasági Múzeumban van.

1944. augusztus 30., Újvidék

M. 1261

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság felszólítása a rumai Népfelszabadító Bizottsághoz, hogy azonnal küldjenek jelentést arról, hogy kinek a parancsára kobozták el a kivégzett hazaárulók vagyonát Pecinciben és Petrovciban, és kinek a parancsára alakították meg a konfiskációs bizottságot. (1 lap)

1944. november 15., Újvidék

12

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottságának átírata a Bácska területen működő Népfelszabadító Bizottságokhoz, hogy továbbítsák a helyi bizottságokhoz azt a felszólítást, miszerint a letartóztatott személyeket kötelesek átadni a járási Népvédelmi Osztálynak (OZNA). (1 lap)

1945. március 14., Újvidék

388

Vajdaság Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének határozata arról, hogy a zentai gimnáziumban a felső osztályokban megnyílhatnak a párhuzamos magyar tagozatok. (1 lap)

1945. április 10., Újvidék

573

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének rendelete a belügyi osztálynak, hogy vizsgálja ki, milyen szabálytalanságok történtek Adán az egyes árúk elkobzása során. (1 lap)

1945. április 20., Újvidék

659

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság törvénykezési osztálya továbbítja a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének az „Utasítást a rendes bíróságok felállításáról Vajdaság területén”, azzal a kéréssel, hogy azt az Elnökség fogadja el. (8 lap)

1945. június 9., Újvidék

1095

A vajdasági háborús bűnöket kivizsgáló bizottság elküldi jelentését a Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének arról, hogy egyes ügyvédek háborús bűnösöknek nyilvánítottak. Mellékelve az ügyvédek névsora. (2 lap)

1945. augusztus 18., Újvidék

1558

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnöksége kéri a Vajdasági Ügyészséget, hogy a jugoszláviai ügyész közvetítésével hasson a Postaügyi Minisztériumra, hogy vegye vissza azokat a magyar nemzetiségű alkalmazottakat, akiket a katonai közigazgatás alatt bocsájtottak el, mivel az ország számára nagyon fontos feladat a nemzetek közötti egyenjogúság betartása. (1 lap)

F. 170 Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatása – Újvidék (1944-1945), 1944-1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helynévmutató.

A fond 16 dobozból és 5 könyvből áll, összesen 2,07 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatását 1944. október 17-én vezették be, Tito parancsára, és az ő parancsára szüntették meg, 1945. január 27-ei keltezéssel, azzal, hogy a parancs csak február 15-én lépett életbe. A katonai közigazgatás élére Ivan Rukavina vezérezerdest neveztek ki, aki a főparancsnoknak, Titónak volt alárendelve.

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás területileg a bánáti és a bácska-baranyai katonai körzetre oszlott, továbbá katonai térségparancsnokságokra, városi parancsnokságokra és falusi katonai állomásokra. A végrehajtó és bírósági hatalmat ez a szerv gyakorolta, a Népfelszabadító Bizottságoknak csak tanácsadói szerepük volt. Bácska és Baranya Katonai Körzetnek Újvidék volt a székhelye, Bánát Katonai Körzeté Nagybecskerek (Petrovgrad). A katonai igazgatás szervezte meg a mozgósítást, a ruhanemű és cipők begyűjtését, az egészségügyi kellékek beszerzését a hadsereg számára. Megszervezte a hadikórházakat, katonai begyűjtő központokat, és több más, hasonló tevékenységgel foglalkozott. Többek között gondot viselt a hadsereg és a lakosság élelmezéséről, a közlekedési útvonalak, ipari létesítmények felújítását és kiépítését szervezte, a megművelhető földterületek megművelését és bevetését irányította. Az ipari és kisipari termelés újraindítását szervezte. Az oktatási és kulturális intézmények munkájának újbóli beindítását és a kulturális hagyaték megvédését szorgalmazta.

A fond iratainak tartalma: Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás megalakításáról és szerkezeti felépítéséről szóló iratok. A különböző képesítésű szakemberek biztosítására, a felnőtt lakosság mozgósítására, új katonai alakulatok létrehozására vonatkozó iratok. Az iratok egy része a Vörös Hadsereggel és a Bolgár Hadsereggel való együttműködésről szól. A front

visszavonulása után az ipari létesítmények felújítása és üzembe helyezése, továbbá az élet normalizálása volt az egyik fő feladata a katonai közigazgatásnak. Ezekről a tevékenységekről számos okmány tanúskodik.

A fond két csoportra oszlik: könyvekre és iratokra. A könyvek a műszaki, közlekedési osztály iktatókönyvei, továbbá a vízügyi részleg iktatókönyvei.

Az iratok egy részét a Katonai Közigazgatás parancsnokának levelezései képezik, majd osztályok szerint vannak rendezve az iratok: általános, gazdasági, műszaki, egészségügyi, tanügyi osztály. Nyolc dobozban a jelzet nélküli iratok vannak, amelyeket levéltári jelzettel láttak el.

Az iratokról analitikus leltár készült, összesen 1661 darab, tárgy- és helynévmutatóval.

Illusztrációként néhány ügyirat.

1944. december 1., Újvidék

69/1944

Bánát, Bácska és Baranya Katonai Közigazgatás parancsnokának rendelete a katonai körzeteknek, katonai térségparancsnokságoknak, városi parancsnokságoknak és falusi katonai állomásoknak a magyarokkal és a németekkel való bánásmódról, mivel „több helységben és faluban helytelen bánásmódot alkalmaztak, amelyek rossz fényben tüntetik fel hadseregünket, és ártanak népünk és országunk hírnevének.” (Kiemelés tőlem.). Az 1-es bekezdés alatt meghatározza a magyarokkal való bánásmódot, „akiket jogban és kötelességben kiegyenlít a többi lakossággal. Ez alól csak azok a magyarok képeznek kivételt, akik mint háborús bűnösök részesei voltak a magyar fasiszták bűncselekményeinek...” (Kiemelés tőlem.) Az a) pont alatt elrendeli, hogy „minden büntetőtábor, ahol magyarokat tartanak fogva, feloszlassanak, és csak azokat a magyarokat tarthatják fogság-

ban, akik ellen bírósági eljárás folyik, vagy már elítélte őket az illetékes hadbíróság.” A 2-es bekezdés alatt „meghatározza a németekkel való bánásmódot, akik többségükben a gonosztevő német fasiszták oldalára álltak.” (Kiemelés tőlem.) (2 lap)

Levéltári egység

94/1945

Kimutatások a lakosság létszámáról, nemzetiségi összetételéről, a háztartások számáról, a fasiszták elhagyott házainak számáról, megrongálódott és összedőlt házakról Bánát területén, 1945-ben. Egy lapon, melyen nincs keltezés, az összeírás-hoz készült útmutatón a megjegyzés rovatban a következőket írja: „A német lakosságot kitelepítik, és büntető táborokban helyezik el, így az összeírt német lakosság száma nem felel meg a valóságnak. A magyar lakosságot a Megszállók és Együttműködők Bűncselekményeit Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (háborús bűnököt kivizsgáló bizottság) javaslatára kitelepítették a csúrgi és a zsablyai községből, és büntető táborokban helyezték el őket. Ezeknek a száma 1945. március végén 5180.” (Kiemelés tőlem.) (47 lap)

F. 171 Bácska és Baranya Katonai Körzete – Újvidék (1944-1945), 1944-1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helynévmutató.

A fond 13 dobozból és 6 könyvből áll, összesen 13,72 ífm.

Bácska és Baranya Katonai Körzete öt katonai térségparancsnokságra volt felosztva: az Újvidéki, Zombori, Becsei, Szabadkai és a Baranyai Térségparancsnokságokra.

A fond iratainak tartalma közvetlenül a felszabadulás utáni helyzetet tükrözi.

A könyvek az általános és a gazdasági osztály iktatókönyvei 1944–1945-ös évből, és az általános osztály névmutatója.

Az iratok az általános, gazdasági, egészségügyi, tanügyi osztály levelezései. A jelzet nélküli iratokat levéltári jelzettel láttak el. A valamennyi iratról analitikus leltár készült, összesen 1821 darab, tárgy- és helynévmutatóval.

Illusztrációként néhány ügyirat.

1945. február 1., Kiskér (Bačko Dobro Polje)

I – 1048/1945

A Kiskéri Katonai Állomáshely válaszol a Katonai Körzet 804/945-ös számú iratára, és jelenti, hogy ebben a helységben nem volt vezetéknév-változtatás. A vezetéknév megváltoztatásának tilalmát azért vezette be a hatalom, hogy nehogyan valamilyen háborús bűnös ily módon próbáljon megszökni a felelősségre vonás alól. (2 lap)

1944. december 14., Újvidék

III – 86/1944

Bácska és Baranya Katonai Körzetének Parancsnoksága Újvidéken a **tengerészlaktanyában** levő munkatáborból három asztalost, Meringer Istvánt, Raffai Nándort és Kolai Jánost küldi ki az Isidor Bajić zeneiskolába helyreállítási munkák végzésére. (2 lap)

1945. január 29., Újvidék

III – 1780/1945

Bácska és Baranya Katonai Körzet Gazdasági Osztálya ellátással megbízott részlegének a főnöke beszámol a csúrogi nép-

ellenségek vagyonának elkobzásáról, az 1945. január 23-tól 28-ig tartó műveletben. Szám szerinti kimutatás készült az elhajtott jószágokról, baromfiról, kocsikról, szekerekről, szánkokról stb. (1 lap)

1944. december 6., Szabadka

VI – 43/1944

Bácska és Baranya Katonai Körzet Tanügyi Osztályának utasítása Szabadka Katonai Körzet Tanügyi Részlegéhez, hogy a magyar tanulóknak és azoknak a diákoknak, akiknek a szülei elmagyarosodtak, az iskolába való beiratkozásakor vegyék figyelembe a szülők kívánságát. (2 lap)

Levéltári egység

175

Bácska és Baranya háborús áldozatinak kimutatása az 1941. április 13. és 1944. október 23-ai közötti időszakban. A jelentés Bajcsy-Zsilinszky Endre 1942. február 4-ei memorandumának adataira hivatkozik. (3 lap)

F. 172 Bánát Katonai Körzete – Nagybecskerek (Petrovgrad) (1944-1945), 1944-1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, analitikus leltár, tárgymutató, helynévmutató.

A fond 5 dobozból áll, összesen 0,62 ifm.

Bánát Katonai Körzete négy katonai térségparancsnokságra volt felosztva: a Kikindai, Nagybecskereki (Petrovgrádi), Pancsovai és a Verseci Térségparancsnokságokra.

A fond iratainak tartalma Bánát újjáépítéséről, a hadsereg és a lakosság ellátásáról, a káderkérdés megoldásáról, a vízszabá-

lyozó társaságokban uralkodó helyzetről és az alkalmazottak fizetéséről szólnak. A valamennyi iratról analitikus leltár készült, összesen 234 darab, tárgy- és helynévmutatóval.

F. 177 Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság (1945), 1945

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, analitikus leltár.

A fond 1 dobozból és 3 könyvből áll, összesen 0,11 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének határozata alapján 1945. április 30-án felállították Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróságot (becsületbíróság). A bíróság a munkáját illetően független volt. Székhelye Újvidék, de Mitrovicán és Nagybecskerekén kihelyezett bírósági tanács működött. A Megszállók és Együttműködők Vajdasági Bűncselekményeit Kivizsgáló Bizottság az ügyészség, a hadbíróság, a rendes bíróságok, magánszemélyek feljelentése alapján, illetve a bíróság saját maga kezdeményezésére kezdte meg az eljárást. Vajdaság Autonóm Tartomány Elnöksége 1945. szeptember 13-ai ülésének határozata alapján beszüntetik ennek a különleges bíróságnak a működését, és az illetékességet átruházzák a járásbíróságokra.

A bíróság létrehozásának célja a lakosság széleskörű átvilágítása volt. A Vajdaság népeinek becsülete elleni bűncselekmények körébe tartozott a megszállókkal és a hazai árulókkal való mindenféle együttműködés. Nemcsak a gazdasági, politikai együttműködés, hanem pl. a kulturális, művészeti és jogi együttműködés is bűncselekménynek számított. Az ítéletekben

sokszor megismételt mondat: pl. a magyar nemzeti becsület elvesztése a közéletből való kizárást, a közfunkciók végzésének tilalmát és minden egyéb polgári jog és mindazon kedvezmények elvesztését is jelentette, amelyek Vajdaság polgárait abban az időben megillették.

A fond iratainak tartalma: Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság munkájáról szóló jelentések, a bírósági tanács fizetési listája, a bíróság megszűnésekor készült jegyzőkönyvek a bevégzett és a folyamatban levő eljárásokról, az irodai kellékekről készült leltár, az alkalmazottak személyi lapjai, hiteligénylések és a bírósági ítéletek egy kisebb hányada. Mivel a Vajdasági Levéltár csak nagyon kevés iratot vett át, feltételezhető, hogy az iratok legnagyobb része a vajdasági járásbíróságokon maradt, mivel azok lettek illetékesek a becsületbíróságok megszüntetése után.

Más fondok átvizsgálásakor több olyan dokumentumra akadtam, amelyek ennek a bíróságnak a munkájára vonatkoznak, pl. a 209-es fondban, a Vajdasági Ügyészség irataiban Sn 51/1945 jelzetű, 1945. július 4-ei dátummal ellátott ítéletet találtam. Mellette volt a Vajdasági Ügyészség vádemelése is. Az ítéletet Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság hozta meg. A vádlott Kolár Ferenc (Franje) kúlai tanító, leventeoktató, magyar, a vád politikai propaganda és a megszállókkal való együttműködés. Az ítélet: a magyar nemzeti becsülete elvesztése 12 évre és öt év nehéz kényszermunka. (Az ügyirat 7 lapból áll.)

Néhány ügyirat illusztrációként.

1945. szeptember 24., Nagybecskerek

Su 46/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Bírósági Tanácsa Nagybecskereken továbbítja a Pancsovai Kerületi Bíróságnak, mint területileg illetékes bíróságnak azt a jegyzéket, amelyen összesen 14 lezárt ügy iktatószáma szerepel.

A nagybecskereki bírósági tanács jegyzőkönyve alapján 23 lezárt ügyről szóló kimutatást továbbítottak a Nagybecskereki Kerületi Bíróságnak, mint illetékes bíróságnak, miután megszűnt a Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság. (1 lap)

1945. június 28., Nagybecskerek

Su 17/1945

A nagybecskereki bírósági tanácsa továbbítja Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság elnökének Újvidékre a havi jelentést, amelyben beszámol, hogy Marko Đurić, Csicsai Ignác, Aranyos József és Balog Sándor ellen indított eljárásokat befejezték, az ítéletet kihirdették. (1 lap)

Keltezés nélkül

Sn 33/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Újvidéken vádat emel Pap született Prangel Karolina ellen, aki szabadkai lakos, nemzetisége magyar. A vád közvetlen feljelentés. A bíróság ítéletet hoz Pap Karolina, banktisztviselő ügyében a megszállókkal való politikai együttműködés és feljelentés miatt, és a magyar nép becsületének 5 évre szóló elvesztésére, egy év kény-

szermunkára ítéli. Az indoklásban ez áll: „Az elítélt tetteivel beszennyezte magyarságát, és azoknak a magyaroknak a nevét, akik a Petőfi zászlóaljban harcoltak a Pannon-síkságon az egész európai reakciós erők ellen.” (Kiemelés tőlem.)

1945. augusztus 20., Újvidék

Sn 102/1945

Vajdaság Népeinek Nemzeti Becsülete Elleni Bűncselekmények és Kihágások Elítélését Végző Bíróság Újvidéken ítéletet hoz Jakobcsity Konen Vilim (Conen Vilmos) ellen, aki szabadkai lakos, nemzetisége magyar, a megszállókkal való gazdasági együttműködés miatt, és magyar becsületének 3 évre szóló elvesztésére, egy év kényszermunkára és vagyona tetemes részének elkobzására ítéli. (Megmaradt egy háza és 120 lánca földje Szabadkán.) (1 lap)

F. 183 A Megszállók és Bűncselekményeiket Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (háborús bűnöket kivizsgáló bizottság)

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet, a fond egy részéről analitikus leírás készült, továbbá helynévmutató az ügyiratok azon részéről, amelyek az áldozatokról és károsultakról szólnak.

A fond 549 dobozból + 24 doboz rendezetlen irat, és 79 könyvből áll, összesen 82,5 ifm⁹²

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond

⁹² A fond egy része a Vajdasági Múzeum tulajdonában van. Erről a levéltári anyagról semmilyen kimutatással nem rendelkezik a Vajdasági Levéltár.

A Megszállók és Bűncselekményeiket Kivizsgáló Vajdasági Bizottság (közismert nevén a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság) a Népfelszabadító Bizottság 1944. március 11-től 13-áig tartó ülésének határozataként alakult meg, és szerkezetileg a Népfelszabadító Bizottság Oktatásügyi és Propaganda tárcához tartozott. A munkaügyi szabályzata 1944. május 6-án lépett életbe. A Jugoszláv Föderatív Népköztársaság Képviselőházának Elnöksége az 1948. április 14-én kihirdetett rendeletével beosztotta az állami bizottság munkáját, és ezzel egy időben a vajdasági bizottság munkája is megszűnt.

A vajdasági bizottság feladata az volt, hogy összegyűjtse az adatokat a háborús bűnükkel gyanúsított polgárokról, bűntettekről, gyilkosságokról, gyújtogatásokról, erőszakokról; névsort készítsen azokról a személyekről, akiket munkatáborokba, börtönökbe hurcoltak, jegyezze le azoknak a nevét és minden személyi adatát, akik ezekért a bűntettekért felelősek. Az összegyűjtött adatok alapján a bizottság megállapította a bűntett fajtáját.

A fond iratainak tartalma: A fond legnagyobb részét a begyűjtött feljelentések teszik ki az áldozatokról és a károsultakról, a bűntettekről és a bűnösökről. A feljelentések alapján elkészültek a bűntettekről és a bűnösökről szóló határozatok, az áldozatok és kárvallottak tanúvallomásairól jegyzőkönyvet vettek fel. A fondhoz tartoznak egyéb bizonyítékok és közérdekű közlemények, rendeletek, kimutatások stb.

A fond legnagyobb részét a feljelentések képezik, ami kb. 284 doboz anyaga. A feljelentések helységek szerin ábécé sorrendbe vannak csoportosítva. A feljelentések a következő adatokat tartalmazzák: adatok a bűntettről és a bűnösőről, a színhelyről, a bűntett leírása, bizonyítékok, a kár milyensége. A megjegyzés rovatban azoknak a személyeknek a nevét említik meg, akik részesei voltak a bűntettnek.

A helységenkénti feljelentések jegyzékében fel van tüntetve a kárt szenvedett neve és a kár nagysága dinárban kifejezve.

A feljelentés alapján készült el a megszállók által elkövetett bűntettekről és a velük együttműködőkről szóló határozat, amit a vajdasági bizottság hozott meg, s amelyben a feljelentésben megjelent adatokra hivatkozva a büntetett különböző csoportokba sorolta be. A bűntetteket előre megállapított csoportokra osztották: Bácskában és Szerémségben 8-8, Szerémségben 6 csoport volt, amelyeket számokkal is megjelöltek. Például Bácskában és Baranyában a „bevonulás”-t egyes számmal jelölték, és a bevonuláskor elkövetett bűncselekményeket sorolták ide. A 19 dobozban kb. 7900 határozat van.

A bűntettekkel és a bűnözőkkel kapcsolatos dokumentumok területi felosztás szerint vannak csoportosítva: Vajdaság, Bácska, Baranya, Bánát, ezeken belül járások, majd helységek szerint. Összesen 27 doboz képezi a fondnak ezt a részét.

A bűnösök és a népelleneségek nyilvántartó kartonjai kb. 10x7 cm méretűek, és dobozonként három csoportra vannak felosztva. Vannak az „I” , „O” és „P” betűsek. „I” azt jelenti, hogy a személy vizsgálat alatt van (pod istragom), az „O”-n (optužen) az elítéltek nevei vannak, a „P” (presuđen) csoportban levő lapocskákon azoknak a nevei vannak feltüntetve, akiket bírósági ítélet nélkül likvidáltak. Az „I” és „O” kartonokon a név mellett fel vannak tüntetve azok az adatok, amelyek az eljárásra vonatkoznak, az elítélteknél a bírósági ítélet száma, viszont a „P” kartonokon a néven kívül esetleg a nemzetiségre, ritkán a foglakozásra utaló adatok mellett csak a kivégzés helye van feltüntetve.

Ilyen nyilvántartás készült a népelleneségekről, külön a bácskaiakról és külön a baranyaiakról.

A fond-dosszié szerint a 12 dobozban összesen 30 000 nyilvántartó karton van.

Körülbelül 100 dobozban vannak azok az ügyiratok (Inventar predmeti), amelyek a háborús bűnösökre vonatkoznak. A körülbelül 34 000 ügyiratot tartalmazó anyagot a vizsgáló bizottság gyűjtötte és állította össze. Ezek az ügyiratok fontos adatokat tartalmaznak a bűntettekről, azok elkövetőiről, és a bírósági eljárás megindításához szolgáltak alapul. A keresett ügyirat minél eredményesebb meglegelését szolgálja az a könyv, amelynek címe *A dokumentumok leltára* (Inventar predmeta).

A 496 doboztól 530-ig azok az iratok vannak, amelyek a járási vizsgáló bizottságok és kirendeltségek munkáját tükrözik. Például, az 524-es dobozban azoknak a tanúvallomásoknak a jegyzőkönyvei találhatóak, amelyek a Zomborban és környékén történetekről szólnak, itt vannak még a különböző utasítások, jelentések, rendeletek, amelyek erre a körzetre vonatkoznak.

Külön nyilvántartási kartonokat vezetett a Menekültügyi Hivatal az 1941-es menekültekről. Ezt az anyagot 11 dobozban tárolták.

Nagyon értékes az 595-ös doboz tartalma. Ebben vannak a hadbíróóság töredékeiben megőrzött ítéletei.

Hátra maradtak azok a dobozok, amelyekben, úgymond, „minden” megtalálható. Közülük a fénykép- és újságkivágások gyűjteményét emelném ki, pl. megtalálható a *Zentai Újság* 1941-es, 1942-es és 1944-es évfolyama. Az 532 dobozban egy 280 oldalas elaborátum van az 1941–1942-es razziáról, amelyhez névsor van csatolva azoknak a nevével, akik részt vettek a razziában. A névsor 1250 nevet tartalmaz.

A fond szerves részét képezik a könyvek, amelyek segítik az iratokban a könnyebb tájékozódást. Ezek iktatókönyvek, névmutatók, a dokumentumok leltára (Inventar dokumenata) és különböző mutatók. A leggyakrabban forgatott könyvek egyike a háborús bűnök áldozatainak névjegyzéke az újvidéki, nagybecskereki, pancsovai, szabadkai kerületi kirendeltség területé-

ről. A háborús bűnösök nevei két könyvben regisztráltak (63. és 64. sorszám alatt), összesen 7739 név szerepel a jegyzékben. A 11. rubrikában a kérdésre, hogy a háborús bűnöst ítélettel végezték-e ki vagy a nélkül, külön meg vannak jelölve azok a nevek, ahol nem volt bírósági ítélet, vagyis önkényes ítélkezés áldozatáról van szó. Néhány név mellett hivatkoztak a hadbíróság ítéletének a számára vagy a határozat számára, amit a bizottság hozott meg. A 65. és 66. könyvben a népellenesek nevei vannak, de itt is kiemelték azoknak az áldozatoknak a nevét, akiket bírósági ítélet nélkül végeztek ki. A név mellett „Pre-suđen” megjelölés áll. A népellenesség névmutatójában 8640 név szerepel. A 67. sorszámú könyv a háborús bűnösök nevét tartalmazza. Van benne egy melléklet kettes sorszámmal, amelybe a kivégzett magyarok, szerbek és más nemzetiségűek nevét rögzítették. A 73. könyv az 1944–1945-ben önkényesen kivégzett háborús bűnösök nyilvántartása (Knjiga evidencije streljanih ratnih zločinaca, 1944–1945). Abban a rubrikában, ahova azt kellett bejegyezni, hogy ki hozott határozatot a kivégzésről, mindig az OZNA (Népvédelmi Osztály) rövidítés áll. A könyvben nincs adat arról, hogy ki és mikor vezette a könyvet. 1106 magyar neve van felírva, és külön 468 horvát és más nemzetiségű név szerepel a könyv végén. A kivégzések ideje 1944 októberre és novemberre.

Külön könyvet vezettek a vádlottakról, és azokról a személyekről, akik kárt szenvedtek az újvidéki és pancsovai körzetben.

F. 207 Vajdasági Legfelsőbb Bíróság – Újvidék (1945-1991), 1945-1986

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet.

A fond 1151 dobozból és 434 könyvből áll, összesen 166 ífm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

A fondképző rövid története: A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének 1945. április 27-ei ülésén meghozták a Vajdaság területén levő rendes bíróságok működési szabályzatát, és egész Vajdaság területére legfelsőbb bíróságot állított fel. A Szerbiai Képviselőház 1991. július 11-ei, 5. rendkívüli ülésén a bíróságokról hozott törvény 1992. január elsejétől megszüntette a Vajdasági Legfelsőbb Bíróságot.

A fondot a könyv- és irat együttes alkotja. A bíróságoknál alkalmazott rövidítések szerint csoportosították az ügyiratokat.

A fond anyagának megvizsgálásakor megállapítottam, hogy az 1945-ös évből nagyon kevés ügyirat van, ami érthető, hiszen idő kellett, amíg a fellebbezések eljutottak a legfelsőbb bíróságra.

Az áttekintő raktári jegyzék szerint az 1945-ben keletkezett iratok többsége a „K” és a „KŽ” jelzést viseli, vagyis büntető és büntetőjogi fellebbezések. Ebből összesen 137 ügyirat van, de a következő évben ez a szám jóval nagyobb, majdnem eléri az ezret (928). Ezek az ügyiratok tartalmukban az 1944–1945-ös évekhez kapcsolódnak, de már néhány a kötelező beszolgáltatásokkal is foglalkozik.

Az „R” jelzés alatt, amelyek peren kívüli megegyezésekre vonatkoznak, többnyire olyan ügyiratok vannak, amelyek az ügyvédi tevékenységgel, az ügyvédi kamarával kapcsolatosak. Több ügyirat az ügyvédi kamara döntésére vonatkozó fellebbezés, mivel a kamara betiltotta egyes ügyvédek működését a megszállókkal való együttműködés miatt. 1945-ből 50 ilyen tartalmú ügyirat van, a következő évben pedig már 300.

Az „RK” jelzés alatt levő iratok csak 1947-ben jelennek meg, de olyan ügyekről van szó, amelyek még 1945-ben kezdődtek.

A felsorolt jelzésű ügyiratokból kiválasztottam egyet-egyét illusztrációként.

1945. október 31., Újvidék

KŽ 44/1945

Az 1945. október 31-ei nyilvános tárgyaláson a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság a következő ítéletet hozta: elveti az ügyész vádját és teljes egészében jóváhagyja az Újvidéki Kerületi Bíróság ítéletét. Az Újvidéki Kerületi Népbíróság ítélete szerint Balaton Margitot bizonyítékok hiányában felmentik a vád alól. A vád ellene az volt, hogy 1942. januárjában, az újvidéki razzia első napján, néhai Darinka Radujkov a háza előtt megállította a magyar katonákat és a következőket mondta nekik: „Itt vannak a csetnikek, és fönt a padláson főzik a paprikást”, majd a katonákat beküldte a házba. Darinka Radujkovot elhurcolták és megölték. (1 lap)

1945. december 27., Újvidék

R 1/1945

A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság vita tárgyává tette dr. Maros Károly fellebbezését az Ügyvédi Kamara Ideiglenes Vezetőségének 1945. június 2-ai, 74/1945 számú határozata ellen. Az 1945. december 27-én megtartott tárgyaláson a következő határozatot hozta: Dr. Maros Károly fellebbezését elveti és az Ügyvédi Kamara Ideiglenes Vezetőségének határozatát megerősíti, mellyel a kamara megvonta dr. Maros Károlytól azt a jogot, hogy bejegyeztesse magát ügyvédként, mivel nem rendelkezik választói joggal, és nem méltó, hogy ügyvédi tevékenységet folytasson a megszállókkal való együttműködése miatt. A határozathoz csatolva vannak a következő iratok: A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság kérvénye a belügyi osztályhoz, melyben jelentést kér arról, hogy dr. Maros Károly rajta van-e a választói névjegyzéken, a Vajdasági Ügyészség fellebbezése, az újvidéki belügyi és általános osztály káderjellemezése dr. Maros Károlyról. (6 lap)

1945. január 13., Újvidék

RK 6/1947

A Vajdasági Legfelsőbb Bíróság 1945. január 13-ai ülésén meghozott határozatában elfogadja az ügyész ajánlatát Bencsik Mihály büntetésének enyhítésére. A Zentai Járásbíróság és a Szabadkai Körzeti Bíróság is, Bencsik Mihályt jogerősen elítélte egy év szabadságvesztéssel járó kényszermunkára és 5000 dinár pénzbüntetésre, meg nem engedett üzérkedésért (20 kg zsírt adott el kilogrammonként 110-120 dináros áron). A büntetést oly módon enyhítik, hogy a szabadságvesztéssel járó kényszermunkát elengedik jó magatartás miatt. A megszállás idején is kifogástalanul viselkedett, és enyhítő körülménynek számít, hogy az elítéltnak két kiskorú gyermeke van. Csatolva van az ügyész ajánlata Bencsik Mihály büntetésének enyhítésére, a Zentai Járásbíróság jelentése az ügygel kapcsolatban és a Zentai Járásbíróság ítélete. (8 lap)

F. 209 Vajdasági Ügyészség – Újvidék (1945-1991), 1945-1965

Levéltári segédletek: áttekintő raktári jegyzék, fondképző és -történeti jegyzet.

A fond 256 dobozból és 83 könyvből áll, összesen 34,5 ifm.

A fond besorolása: különleges jelentőségű fond.

A Vajdasági Népfelszabadító Főbizottság Elnökségének 1945. május 4-ei ülésén hozott határozata értelmében dr. Slavko Kuzmanović, újvidéki ügyvédet jelölte vajdasági ügyésznek, és kinevezését kérte a Jugoszláv Föderatív Ügyészségetől, amely 1945. május 12-én a kinevezést jóváhagyta. Ettől számítják a Vajdasági Ügyészség tevékenységét. A Szerbiai Képviselőház 1991. július 16-ai, 5. rendkívüli ülésén az ügyészségekről hozott tör-

vény értelmében, 1992. január elsejétől megszüntette a Vajdasági Ügyészséget.

Az ügyészségen a következő ügyosztályok működtek:

1. büntetőjogi
2. polgári
3. katonai
4. népvédelmi osztály
5. általános felügyeleti
6. személyzeti ügyosztály.

A fondot a könyv- és irat együttes képezi. Az ügyiratok az ügyészségnél alkalmazott rövidítések szerint vannak csoportosítva. Az ügyiratok tartalmát tekintve a fond anyagának nagyobbik részét az olyan magánszemélyek elleni vádiratok képezik, akik büntető kihágást követtek el, továbbá vádemelések állami tulajdon hűtlen kezelése miatt és fellebbezések a járási és kerületi bírósági ítéletekre. A fond egy részét bizalmas iratok teszik ki. A különböző levelezési anyagok betekintést nyújtanak az ügyészség munkájába és hatáskörébe.

A fond-dossziében található megőrzési iratjegyzékben a rövidítésekhez tartozó témakörök jegyzéke van, ami segít az eligazodásban.

A fond anyagában az 1945-ös évből nagyon kevés ügyirat van.

A szigorúan bizalmas és bizalmas ügyiratok közül egy sincs 1945-ből.

A fondból 1944–1945-re vonatkozó ügyiratokat választottam ki.

1945. június 5., Újvidék

A 14/1945

Az országos háborús bűnöket vizsgáló bizottság továbbítja a Vajdasági Ügyészségnek azt az értelmezést, amely Vajdaság népeinek nemzeti becsülete elleni bűncselekmények és kihágá-

sok elítélését végző bíróság munkájára vonatkozik, és amelyben meghatározzák a bűncselekmény fogalmát, tartalmát és fajtáját, valamint azokat a kritériumokat, amelyekkel a bűntetteket megkülönböztetik a kihágásoktól. (9 lap)

1945. június, Belgrád

A 132/1945

Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ügyésze továbbítja a vajdasági ügyésznek azt a leiratot, amelyben meghatározzák a háborús bűnöket kivizsgáló bizottság hatáskörét. (1 lap)

1945. augusztus 8., Újvidék

A 132/1945

A vajdasági ügyész továbbítja a járási ügyészeknek a büntetések fajairól hozott törvényt és a kapcsolódó utasítást, amely 1945. július 26-án lépett életbe.

1945. július 29., Zsablya

K 49/1945

A Zsablyai Járási Népbíróság továbbítja a vajdasági ügyésznek Kalocsi József, zsablyai lakosra vonatkozó teljes dokumentációt, amely a szabadkai katonai parancsnokság hadbíróságának ítéletére vonatkozik. Kalocsait golyó általi halálra és vagyonának teljes elkobzására ítélték a Népfelszabadító Hadsereg egységének megbontására irányuló romboló tevékenysége miatt. A Petőfi-brigád ellen nyilvánosan agitált. A vajdasági ügyész arról kér jelentést, hogy végre hajtották-e az ítéletet és a vagyoneklobzást. (7 lap)

1945. december 10., Újvidék

K 294/1945

A vajdasági ügyész továbbítja Szerbia ügyészének Kurti József, zsablyai lakos ügyiratát. Kurtit az Újvidéki Kerületi Bíróság halálra ítélte, és ezt az ítéletet a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság megerősítette. A vajdasági ügyész kéri, hogy a kegyelmi kérvényt minél előbb tárgyalják meg, és vessék el, mert Kurtit a razziában való részvétele miatt ítélték el. Az ítélet végrehajtása elégtételként szolgálna Zsablya lakosai számára. (6 lap)

1945. november 21., Újvidék

K 306/1945

A vajdasági ügyész fellebbezést nyújt be a Zombori Kerületi Bíróság ítéletére, és indítványozza, hogy a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság semmisítse meg Pál Oszkár, bezdáni lakosnak, a leventék nevelőjének megkegyelmezéséről hozott határozatát. Mellékletként csatolva van a Vajdasági Legfelsőbb Bíróság ítélete, mely szerint Pál Oszkárt bűnösnek nyilvánítják és szabadságvesztéssel egybekötött 5 évig terjedő kényszermunkára ítélik. (10 lap)

1945. augusztus 16., Újvidék

KSČ 2/1945

A vajdasági ügyész átíratot intéz a mitrovicai kerületi ügyészhez, amelyben jelentést kér arról, hogy Haug Antal, csonoplyai katolikus pap, gyanúsított, a mitrovicai börtönben van-e. Erre a jelentésre azért van szükség, mert a Vajdasági Ügyészség vádat emelt Haug Antal ellen a megszállókkal való politikai együttműködés gyanúja miatt. A mitrovicai büntetést végrehajtó intézet átíratában értesíti a vajdasági ügyészt, hogy Haug Antal a Zombori Hadbíróság ítélete alapján ebben az intézetben töltötte büntetését, de vérhasban elhunyt. (21 lap)

1945. november 18., Újvidék

OZ 7/45

A vajdasági ügyész, dr. Slavko Kuzmenović, jelentést küld az újvidéki Népvédelmi Osztálynak (OZNA) dr. Pumer Sándor, topolyai királyi jegyzőről, csatolva dr. Gyetvai Károly, vajdasági helyettes ügyész jelentését dr. Pumer Sándor magatartásáról a megszállás idején. (4 lap)

1945. november 21., Belgrád

OZ 8/45

A Demokratikus Föderatív Jugoszlávia ügyésze továbbítja a vajdasági ügyésznek azt a körlevelet, mely szerint azoknak a bírósági eljárásoknak, amelyeket a Népvédelmi Osztály kezdeményezésére indítottak el, a teljes dokumentáció egy példányát nyilvántartás miatt vissza kell juttatni a Népvédelmi Osztálynak, mert az Népvédelmi Osztálynak nincs joga a bíróságoktól elkérni az ítéletek egy példányát. A vajdasági ügyész továbbítja a körlevelet valamennyi kerületi ügyésznek. (6 lap)

Kelkezés nélkül

OZ 9/45

Szigorúan bizalmas jelzéssel ellátott irat a Demokratikus Föderatív Jugoszlávia Honvédelmi Minisztériuma által összeállított átmeneti használati utasítás a Népvédelmi Osztály (OZNA) számára a vizsgálati eljárás levezetéséről. Az utasítás meghatározza az eljárás minden részletét, az eljárás elindítását, felderítését és kivizsgálását, a vizsgálati fogságot, a gyanúsított előállítását, az előállított jogát és kötelezettségét, a jegyzőkönyv vezetését, a lakások átkutatását és a megmotozást. Az utasítást dr. Jože Vilfan ügyész írta alá. (6 lap)